

Жумуш:

Мүмкүнчүлүктөр жана үйрөтүү

Такай тамактанып туруу жана турак жайга ээ болуу үчүн, адамдардын көпчүлүгүнө жумуш керек. Айыл жергесинде үй-бүлөлөр айыл чарбачылык, балык уулоо, аңчылык, жапайы мөмөлөрдү чогултуу жана азык табуунун дагы башка түрлөрү менен жан багышат. Үй тиричилик иштери жана балдарды тарбиялоо – мааниси кем эмес жумуштар.

Үй-бүлөнүн ичинде негизги жоопкерчилик кимге жүктөлөрү жергиликтүү салттардан жана үй-бүлөдөгү конкреттүү жагдайдан көз каранды. Негизи, айылдык жакыр үй-бүлөлөрдө дээрлик бардыгы – эркектер, аялдар, балдар – үй-бүлөсүн багуу үчүн иштөөгө аргасыз. 5 же 6 жашка чыга электе эле балдар улуураак ага-эжелерине жардам бере башташат: бөбөктөрүн карашат, тоокторго жем беришет, эчки оттотушат, буудай терип тазалашат, дегеле улуурак бир туугандарын жана үй-бүлөсүндөгү чоңдорду негизги жумушту аткарууга бошотуу үчүн, колунан келген башка иштердин баарын аткарышат. Далай аймактарда балдар 8–10 жашка чыга электе эле үй-бүлөсү аларга короткон каражаттан ашкан киреше (азык-түлүк же акча түрүндө) алып келе башташат.

Адамды эркин кылуучу жумуш, жана кул кылуучу жумуш

Адам – чоң кишиби же балабы, айырмасы жок – жумушунан ырахат алып иштейт, же шайы кетип кыйнала берет, өзүн бийик алып жүрүүсүнө дем, күч, башкалардан көз карандысыздык алат, же жумушу аны, тескерисинче, төмөнсүтүп, эркиндигин азайтып, ден соолугун начарлатышы мүмкүн. Бул жумушту аткаруу шарттарынан, иши үчүн акысы адилеттүү болушунан, укуктары сакталышынан, жумушчу менен жумуш ээсинин ортосундагы мамилелерден (бир бирине карата укуктары канчалык тең, бир бирин канчалык урматташат) көз каранды.

Кээ бир өлкөлөрдө, айрыкча шаарларында, балдар күнүгө көп сааттан ден соолук үчүн коопсуз эмес же атүгүл зыяндуу шарттарда болор-болбос акы үчүн иштөөгө аргасыз болушат. Мындай “балдардын эмгеги” мүмкүн болуусунун өзү ырайымсыздык. Ал баланын физикалык жана психикалык саламаттыгына оңдолбос зыян келтириши мүмкүн.

Айрым айыл аймактарында эң жакыр үй-бүлөлөрдөгү балдар көп саат бою оор шарттарда катуу иштөөгө аргасыз. Бирок айылдык балдардын көбү үчүн акча табуусуна үй-бүлөсүнө жардам берүү мүмкүндүгү убакытын ойноп өткөрүүдөн кыйла кызыктуураак ишмердик болуп эсептелет. Бөбөгүн (куурчакты эмес) карап же түшүм өстүрүшүп, үй-бүлөсүнө жардам берүү мүмкүндүгү өздөрүн маанилүү сезүүсүнө, өздөрүнө ишенүүсүнө жана өздөрүн дайыма бийик алып жүрүүсүнө балдарга жардам берет. Шаардык балдар үчүн мындай мүмкүндүк аз.

Чоңоюп калган бала үчүн үй-бүлөсү ага камкордук жана мээрим менен мамиле кылуусун сезүүсү жетишсиз. **Жаш адам башкаларга керек болгусу келет. “Көз карандысыз” болуу абдан маанилүү. Башкалар үчүн жана башкалар менен чогуу бир нерсе кылуунун, үй-бүлөсүнүн, досторунун жана коомчосунун турмушуна өз салымын кошуунун** мааниси кем эмес.

Өтө көп учурларда, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарга башкалар үчүн пайдалуу, керектүү болуусуна жана үй-бүлөсүнүн же коомчосунун иштерине салым кошууга жардам берүүчү ык-жөндөрдү үйрөнүүсүнө мүмкүнчүлүктөр берилбейт. Үй-бүлөсү жана коомчосу мындай баланын келечеги жөнүндө ойлонушу керек. Алар мындай баланын күчтүү жактарынын негизинде коомчосунда толук баалуу, маанилүү орунду ээлөөнү жана дегеле жашоодо өз ордун табууну мүмкүн кылуучу ык-жөндөмдөрүн өрчүтүүсүнө ага жардам берүү жолдорун издөөгө тийиш.

Акысы төлөнгөн жумуш – коомдо мааниге ээ болгон жалгыз ишмердик эмес

Кээ бир элдерде, айрыкча Европада жана АКШда адамдын иштеп акча табуусуна абдан чоң маани берилет. Көп учурда, адам ишинен тапкан акчага жараша баалангандай сезим пайда болот. Баалуулуктардын мындай системи тараган аймактарда **реабилитациянын** стандарттык максаты – ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамды акча алып келүүчү ишмердиктердин бирине даярдоо болуп саналат.

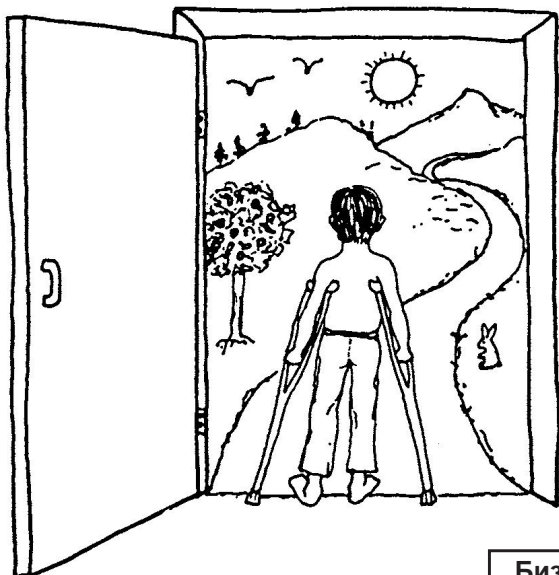
Бирок **этият болуңуз!** Анткени дүйнө жүзүнүн айрым аймактарында реабилитацияга мындай максат коюу жергиликтүү салтка жана баалуулуктарга туура келбеши мүмкүн. Кээ бир коомдордо акча тапкан же материалдык баалуулуктарды “жараткан” адамдар эмес, коомунун турмушуна катышып, өз салымын башкача кошуп турган адамдар көбүрөөк бааланат.

Мындан тышкары, жакыр өлкөлөрдө жумушсуздуктун деңгээли атүгүл дени соо адамдардын арасында, көп учурда, абдан жогору болорун эстен чыгарбашыбыз керек. Атүгүл ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдын жакшы даярдыгы бар болсо деле, ал үчүн жумуш табуу абдан оор болушу мүмкүн.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар иштеп акча табуудан башка көп түрдүү жолдор аркылуу үй-бүлөсүнүн жана коомчосунун бакубаттуулугуна өз салымдарын кошо алышат. Алар үй жумуштарын аткаруу ык-жөндөмдөрүн үйрөнүп алышы же активдүү коомдук ишмердикти жүргүзүшү мүмкүн. Буга чейин 45-бөлүмдө айтылып өткөндөй, айылда оор физикалык жумушту аткара албаган, ден соолук бузулуулары бар айыл тургундары медициналык кызматчы, реабилитациялык программанын кызматкери, коомдук ишмер же укук коргоочу катары сонун иш алып барган мисалдар көп.

Реабилитациялык программалар ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамды иш тандоосунда же коомчосунун турмушуна катышуусу үчүн кенен мүмкүнчүлүктөр менен камсыз кылуусу маанилүү. “Ык-жөндөмдөргө үйрөтүү программалары” аркылуу **физикалык** жумушка жараксыз адамдарга дени соо адамдар деле (эгер артыкчылыктуу түрдө болбосо да) аткара алган жумуштар үйрөтүлүүсү өтө көп учурайт. **Ден соолук бузулуусу бар адамдын уникалдуу жөндөмдөрүн, тажрыйбасын жана эң күчтүү жактарын мүмкүн болушунча пайдаланып аны даярдоо максат катары коюлууга тийиш:** коомдо дени соо адамдардын көпчүлүгүнөн мыктыраак аткара турган ролун табуусуна ага жардам бериңиз. Ден соолугунун оңолбос бузулуулары адамды айрым багыттарында начар жагына, айрым багыттарында жакшы жагына өзгөртөт.

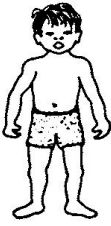

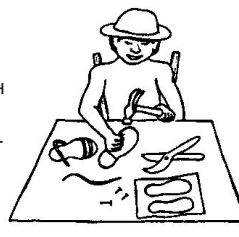

Мындай өзгөрүүлөрдү байкабагандай түр кылбай эле койгон оң. Алар бар экенин кабыл алып, мындай адамдын күчтүү жактарын күчөтүп бекемдөө жолдорун издөө зарыл. Бир нерсеси менен башкалардан айырмаланбаган катардагы адамга айлануусуна эмес, өзүнө ылайык уникалдуу жолун табуусуна ага жардам бериңиз. Тууроо үчүн үлгү катары Хелен Келлер аттуу сокур жана дүлөй айымды келтирүүгө болот. Ал коомдук ишмер жана “өзгөрүүлөрдүн агенти” болууга жетишкен. Реабилитациялык программалар жана үй-бүлөлөр балдардын (же бойго жеткендердин) ордуна алардын өмүрлүк жолун же коомдогу ордун тандабашы керек. Алар өз алдынча тандоосу үчүн мүмкүн болушунча кенен мүмкүнчүлүктөрдү түзүп берүү кыйла мыктыраак болору шексиз.

Биздин максат – баланын алдындагы эшиктердин баарын ачып берүү, жабуу эмес!

БАЛАНЫН ТАЛУУ ЖАКТАРЫН КАБЫЛ АЛЫП, КҮЧТҮҮ ЖАКТАРЫН ӨНҮКТҮРҮҮЗ.

Бир тарабында функциялары төмөндөп, бузулган балдар башка тарабында күчтүү болуп, сонун жөндөмдүүлүктөрү бар болгон мисалдар аз эмес. Балада кайсы ык-жөндөмдөрдү өнүктүрүү керектигин чечип жатып, анын күчтүү тарабындагы ык-жөндөмдөрдү тандаган туурараак болот. Мисалы:

<p>Акыл-эси өрчүүсү артта калган, бирок физикалык жагынан күчтүү бала...</p> 	<p>...мээсин иштетүүнү талап кылган ык-жөндөмдөрдү үйрөнүүгө көп убакыт кетирүүдөн көрө...</p> 	<p>...физикалык маштыкты талап кылган ык-жөндөмдөрдү үйрөнүү аркылуу эмгегинен көбүрөөк үзүр көрүп, бактылуураак болушу мүмкүн.</p> 	<p>Андан мыкты жазуучу же бухгалтер эмес, мыкты айыл чарба ишкери чыгарынын ыктымалдыгы көбүрөөк.</p>
<p>Физикалык жагынан мүмкүнчүлүктүрү чектелүү, бирок мээси тез иштеген, зейрек бала...</p> 	<p>...ал үчүн дайыма оор боло турган физикалык ык-жөндөмдөрдү үйрөнүүгө аракет кылуудан көрө..</p> 	<p>...мээсин андан ары өрчүтүүчү ык-жөндөмдөрдү үйрөнүүсү аркылуу эмгегинен көбүрөөк үзүр көрүп, бактылуураак болушу мүмкүн.</p> 	<p>Андан мыкты айыл чарба ишкери же будай тарткыч эмес, мыкты медициналык-санитардык кызматчы чыгарынын ыктымалдыгы көбүрөөк.</p>
<p>Буттары алсыз, бирок колдору күчтүү бала...</p> 	<p>...буттарын колдонууну талап кылган ык-жөндөмдөрдү үйрөнүүгө аракет кылуудан көрө...</p> 	<p>...колдорун колдонууну талап кылган ык-жөндөмдөрдү үйрөнүүсү аркылуу эмгегинен көбүрөөк үзүр көрүп, бактылуураак болушу мүмкүн.</p> 	<p>Андан мыкты талаа жумушчусу эмес, мыкты бут кийим жасоочу же металл ширетүүчү чыгарынын ыктымалдыгы көбүрөөк.</p>
<p>Көздөрү көрбөгөн, бирок угуусу, тийип сезүүсү жана ритм сезими мыкты болгон бала...</p> 	<p>...көздөрү көрбөгөндүктөн үйрөнүүгө кыйла оор болгон жумуштарды үйрөнүүгө аракет кылуудан көрө...</p> 	<p>...негизинен угуу жана тийүү сезимдеринен көз каранды болгон ык-жөндөмдөрдү үйрөнүүсү аркылуу эмгегинен көбүрөөк үзүр көрүп, бактылуураак болушу мүмкүн.</p> 	<p>Андан мыкты койчу же аңчы эмес, мыкты айылдык музыканы чыгарынын ыктымалдыгы көбүрөөк.</p>

ЭСКЕРТҮҮ! Негизи, баланын эң күчтүү жактарына байланышы бар атайын иш ык-жөндөмдөрүн өнүктүрүүсүнө ага жардам берген оң. Бирок өзүн тейлегенди жана күндөлүк тиричиликте керектүү башка ык-жөндөмдөрдү балага үйрөтүүнүн (бул атүгүл оңой болбосо да) мааниси кем эмес. Акыл-эси өнүгүүсү артта калган бала башкалар менен катнашуунун негизги ык-жөндөмдөрүн үйрөнүүгө муктаж болот. **Булчуңдарында спастикасы** бар кызга мүмкүн болушунча тамак жасаганды жана үй тазалаганды, буттары алсыз же сокур балага башка бирөөнүн жардамысыз ары-бери которулганды үйрөтүү керек.

КООМДО АКТИВДҮҮ ЖАНА ЖЕМИШТҮҮ РОЛЬ АТКАРУУГА ЖАРДАМ БЕРҮҮЧҮ ЫК-ЖӨНДӨМДӨРДҮ ҮЙРӨТҮҮ

Интеллекти өнүктүрүү

Физикалык күчтү эмес, акыл-эсин көбүрөөк иштетүүнү талап кылган ык-жөндөмдөрдү үйрөтүү физикалык бузулуусу бар балага коомунда өз ордун табуусуна жардам бериши мүмкүн.

Окуу, жазуу жана саноо сыяктуу ык-жөндөмдөрдү өрчүтүүсү үчүн, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү бала, **эгер мүмкүн болсо, мектепте окуганы баарынан оң.** Мектепте окуусуна жана ал жерде башкалар тарабынан кабыл алынуусуна балага кантип жардам берсе болорун биз 47- жана 53-бөлүмдөрдө караганбыз. **Эгер бала мектепте окуй албаса, үйүндө** – балким башка окуучулардын жардамы менен – **окуусун уюштуруу жөнүндө ойлонуңуз.**

Мелкотееде (Индия), Жанапада Сева Трасты айылдык ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү балдарды ар түрдүү пайдалуу өнөрлөргө үйрөтөт. Сүрөттө, колдору жок бала бутунун жардамы менен сатыкка чыгарыла турган куттуктоо баракчаларын тартып жатат.

Бала окуганды жана жазганды үйрөнүп алгандай кийин, ага жөнөкөй, кызыктуу, өнүктүрүүчү китептерди сатып же убактылуу алып берип турууга аракет кылыңыз. Булардын жардамы менен бала интеллектин андан ары өнүктүрө алат.

Айыл китепканасын уюштуруу – эң сонун идея. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жаш адам «китепканачы» жана ошол эле учурда жергиликтүү формалдуу эмес «эл агартуучу» болуп кызмат кылса болот.

Көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү жаратуу үчүн, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын жана бу дүйнөнүн жакшылыктарынан кур калган башкалардын, мисалы, жалгыз бой энелердин муктаждыктарын жана маанилүүлүгүн таануусуна айылыңыздын тургундарына жардам бериңиз. **Коомчодо жумуштарды же коомдук милдеттерди аткаруусуна бирөөнү тандоо зарыл болгондо, айылдын тургундары мындай орундарга кандидатураларды биринчи кезекте ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын катарынан кароосун уюштурууга аракет кылыңыз.**

Өзгөчө муктаждыктары бар адамдар көп учурда оор физикалык жумуштарды аткарууга жараксыз болушат, бирок алардан сонун медициналык кызматкер, кооператив башкаруучусу, дүкөндө сатуучу, китепканачы, «маданиятка үгүттөөчү» же балдар бакчасында координатор чыгышы мүмкүн – аларга болгону мүмкүнчүлүк гана берүү керек!

Окуганды жана жазганды үйрөнүп алган жаш адам айылында «китепканачы» жана маалымат жайылтуучу болуп кызмат кыла алат.

Талаада, бакчада жана жөөктөрдө иштөө үчүн жасалгалар

Денесинин төмөнкү бөлүгүндөгү булчуңдары алсыз, бирок колдору күчтүү адамдар отуруп алып аткарууга мүмкүн болгон көптөгөн өнөрлөрдү өздөштүрүп алышса болот. (509-бетте келтирилген өнөрлөрдүн тизмегин караңыз.) Бирок айыл тургундарынын көбү үчүн айыл чарбалык өсүмдүктөрдү өстүрүү ишмердиги алардын кирешесинин негизги булагы болуп саналат.

Эгер ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга айрым көмөкчү каражаттарды жасап берсе, алар талаадагы жана үйүнүн жанындагы жөөктөрдөгү иштерде үй-бүлөсүнө жардам бере алышат. Мындай айрым сунуштар келтирилген.

ТӨРТ АЯКТАП КОТОРУЛУУ ҮЧҮН ЖАСАЛГАЛАР

автоунаанын дөңгөлөгүнүн кесиминен жасалган, жумшак төшөмү бар тизекаптар

жерге кол менен таянбоо үчүн жасалга

калагы бар мындай жасалга

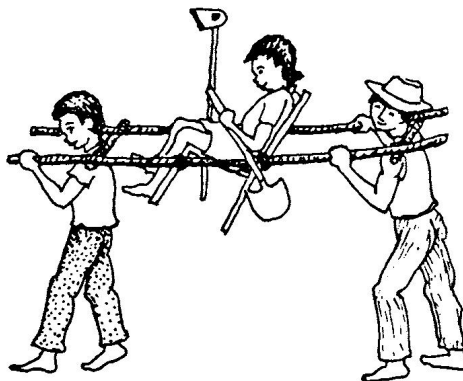
ЖЕРДЕН КӨТӨРҮЛҮП ТУРГАН ЖӨӨКТӨР

дөңгөлөктүү отургучта иштөө ыңгайлуу болушу үчүн жерден көтөрүлүп турган жөөк (486-беттеги сүрөттөгү “үлгүлүү үйдүн” жанындагы мындай жөөккө көңүлүңүздү буруңуз.)

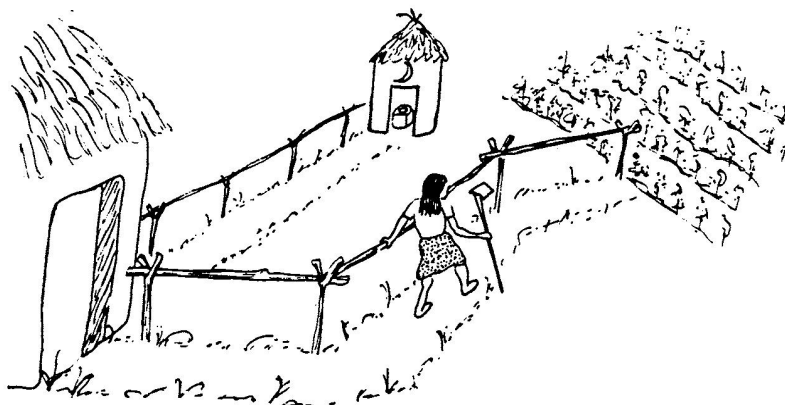
ЖОЛСУЗ БЕТТЕР БОЮНЧА КӨТӨРҮП ӨТКӨРҮҮ

Начар жолдор боюнча алыскы талааларга жетип алуу баса албаган жаш адам үчүн өтө эле оор. Баланы жана шаймандарды же чогултулган түшүмдү ташуу үчүн, жөнөкөй замбилди пайдаланса болот.

КАРМАНГЫЧТАРЫ БАР БАГЫТТООЧУ ЖОЛДОР

Сокур балага же денесинин тең салмактыгын жакшы сактай албаган балага үйүнөн жөөктөргө, дааратканага, кудукка же булакка которулуусун жеңилдетүү үчүн, кармангычтарды орнотуп койсо болот.

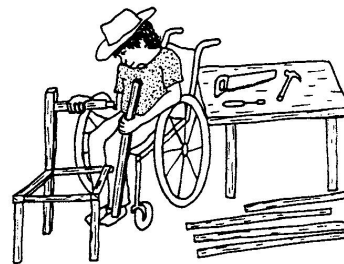

Айыл чарба жумуштарына альтернативалар

Ден соолук бузулуулары бар айыл тургундарынын көбү үчүн айыл чарба өндүрүшүнө байланышы жок өнөрлөрдү өздөштүрүп алуу керек болот. **Жумушсуздук деңгээли жогору болуп турганда, мындай адамдарга дагы жумушсуз адамдардын адистиктерин үйрөтүү анча туура болбой калат.** Иш жүзүндө, акысы төлөнгөн кайсы гана жумушту болбосун табуу абдан оор болушу мүмкүн. Андыктан, **ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жаш адамдарга жумуш менен камсыз кылууга жараган өнөрлөрдү үйрөткөн** оң. Же бир адистик боюнча даярдыгы бар, дени соо жана ден соолук бузулуулары бар бир нече адам биригип, чакан “үй өндүрүшүн” ачышса болот.

Айылдык реабилитациялык борбордун устаканасында ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жаш адамдар ар түрдүү өнөрлөрдү, мисалы, булгаарыдан буюмдарды жасаганды, кийим тикенди, жыгач менен иштегенди же ширетүү ишин үйрөнүшсө болот. Устаканада алар бул өнөрлөрүн ар түрдүү реабилитациялык жана **ортопедиялык** жабдууларды жасоо үчүн колдонушса болот. Мындан тышкары, оюнчуктарды, отургучтарды, булгаарыдан буюмдарды, кийимдерди жана сатыкка алып чыгаруу үчүн башка нерселерди жасоого болот. Түшкөн каражат борбордун реабилитациялоого жана үйрөтүүгө кеткен чыгымдарынын бир бөлүгүн жабууга жардам бериши мүмкүн. Жаштар өнөрлөрдү үйрөнүп алганда, реабилитациялык программа аларга үйүндө, айылында же жакынкы айланасында чакан устаканасын уюштуруусуна жардам бере алат.

ӨЗҮН ӨЗҮ ЖУМУШ МЕНЕН КАМСЫЗДОО –
ЖУМУШ ТАБУУ ООР БОЛГОН ЖЕРЛЕРДЕ
АБАЛДАН ЧЫГУУНУН ОРУНДУУ ЖОЛУ.

Өнөр үйрөнүп алуусуна жана үйүндө өздүк чакан бизнесин уюштуруусуна жардам берүү – өнүккөн интеллект жана эптүү колдору бар, ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарды жумуш менен камсыз кылуунун эң мыкты жолдорунун бири.

Кээ бир өлкөлөрдө ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын уюмдары, негизги жабдууларды сатып алуу жана өздүк чакан бизнесин уюштуруу үчүн, **насыялык пландарды** иштеп чыгышып, **акча каражаттарын пайызсыз убактылуу иштетүүгө** бере башташты. Акча каражаттары бөлүктөргө бөлүнүп, уюмдун кезекте турган кийинки мүчөсү аны алып, ишине колдоно алуусу үчүн, белгилүү бир орундуу мөөнөттө кайтарылып турат.

Таштандыларды чогултуу – жагымсыз, бирок керектүү жумуш. (PROJIMO)

Вест Индияда Кариб өлкөлөрүнүн сокур адамдар иштери боюнча кеңеши жергиликтүү банктар ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга берген акча каражаттарына кайтаруу кепилдигин камсыз кылат. Азыркыга чейин, берилген мындай насыялардын 97%ы убагында кайтарылып келген. Мындай көрсөткүч дени соо адамдардын мындай көрсөткүчүнөн жогору болуусу банкирлерди ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар өз ишин уюштуруп, жоопкерчиликтүү жүргүзүүгө жарактуу экенине гана эмес, мындай адамдарды каржылоо акча каражаттарын иштетүүнүн ишеничтүү жолу экенине да ынандырууга жардам берет. Мындай каржылоо программасына жергиликтүү банктарды тартуу аркылуу биз ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын коомдогу беделин жана маанилүүлүгүн жогорулатып алабыз.

Айылдагы жумушка жарактыгы чектелүү, айылда жашаган адамдар түрдүү өнөрлөрдү өздөштүрүп алыша болот. Төмөндө мындай өнөрлөрдүн айрымдарын камтыган тизмек келтирилген. Алар түрдүү реабилитациялык жана окутуу программаларынын алкагында, андан тышкары, адистештирилген устаканаларда үйрөтүлөт.

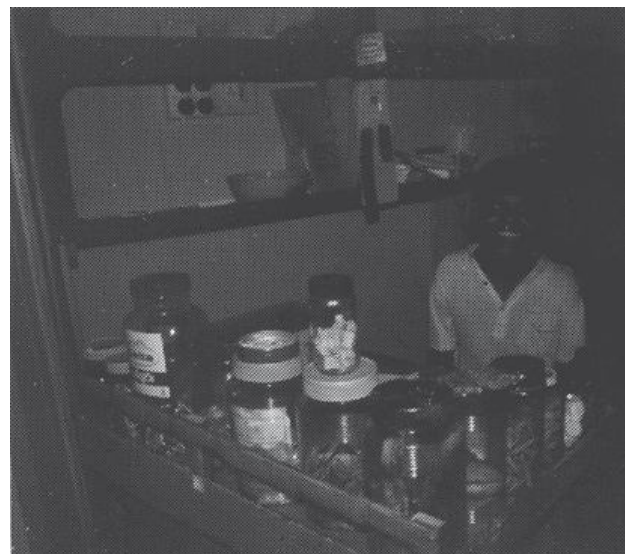
* жылдызча менен белгиленген өнөрлөр кээде сокур адамдарга үйрөтүлөт.

□ Төрт бурчтук менен белгиленген өнөрлөр кээде акыл-эсинин өнүгүүсү артта калган адамдарга үйрөтүлөт.

- булгаарыдан буюм жасоо □
- бут кийим жасоо жана оңдоо
- металлдан түрдүү нерселерди жасоо
- ширетүү жумуштары
- үн алгы жана сын алгы оңдоо
- электрдик жана механикалык жабдууларды оңдоо
- кездеме, болотнай, ж.б.у.с. токуу *
- кийим тигүү □
- оюнчук жасоо *
- себет согуу * □
- куурчак жасоо □
- жыгач устачылык * □
- офис жана үй эмеректерин жасоо *
- бейтапкана жабдууларын жасоо
- реабилитациялык жабдууларды жана көмөкчү жасалгаларды жасоо
- дөңгөлөктүү отургуч жасоо
- протез жасоо
- акка кара сүрөт тартуу; түстүү боёктор менен сүрөт тартуу; скульптура жасоо; дизайндоо; жыгачтан же сөөктөн буюм жонуу
- ар түрдүү жөнөкөй жасалгаларды, капастарды, шаймандарды жана сувенирлерди жасоо (510-бет)
- куттуктоо баракчаларын ойлоп чыгаруу жана жасоо
- басып чыгаруу иштери жана трафареттеп басып чыгаруу карапа, ж.б.у.с. жасоо *
- шыпыргы жасоо * □
- мектептеги кара тактага жазуу үчүн бор даярдоо * □
- шам жасоо *
- жасалма гүл жасоо □
- текст терүү жана катчылык
- бухгалтердик эсеп-кысап
- аары багуу
- бычак, кайчы жана араа курчутуу □
- бакчада жана жөөктөрдө азык өсүмдүктөрүн өстүрүү * □
- тоок, өрдөк, каз, эчки, коён, балык ж.б.у.с. багуу * □
- чакан дүкөн же соода жайын иштетүү *
- ашпозчулук жана ресторан иштетүү
- коомчодо медициналык-санитардык жардам тармагында иш жүргүзүү
- зергерчилик
- аркан жана жип жасоо * □
- айлананы жашылдандыруу жана абалын жакшыртуу □
- жай тазалоо жана иш абалында сактоо □
- балык уулоочу тор жасоо жана аны оңдоо *
- сабак берүү *
- музыкалык аспаптарда ойноо *
- кир жуу жана үтүктөө иштери
- чач тарач
- тиш доктурлук

Филиппиндик сокур бала жөөккө жер жемиштерин отургузуп жатат. (Роберт Жаекле "Helen Keller International" фонду үчүн тарткан сүрөт.)

Шри-Ланкалык бул жаш жигит 14 жашында квадриплегиялык шалдык менен ооруп калган. Sarvodaya CBR программасы анын үйүнүн алдына ушул чакан дүкөндү ачууга ага жардам берген.

Жогорудагы тизмекте ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үйүндө өзүнүн чакан бизнесин же устаканасын уюштуруусуна керектүү ишмердиктердин бардык түрлөрү албетте келтирилген жок. Кайсы өнөрдү же өнөрлөрдү үйрөнүү чечимин ден соолук бузулуусу бар адам мүмкүн болушунча өзү кабыл алсын. Кайсынысын тандоо маселеси бир катар факторлордон: анын негизги илдетинен, жөндөмдүүлүгүнөн жана кызыккан нерселеринен, андан тышкары, жергиликтүү жагдайдан, ресурстардын бар болуусунан, базар конъюктурасынан, үйрөтүү мүмкүнчүлүктөрүнөн жана башка жергиликтүү факторлордон көз каранды.

Түрдүү буюмдарды колдо бар жана пайдаланылган материалдардан жасоо – Пакистанда жүргүзүлгөн эксперимент

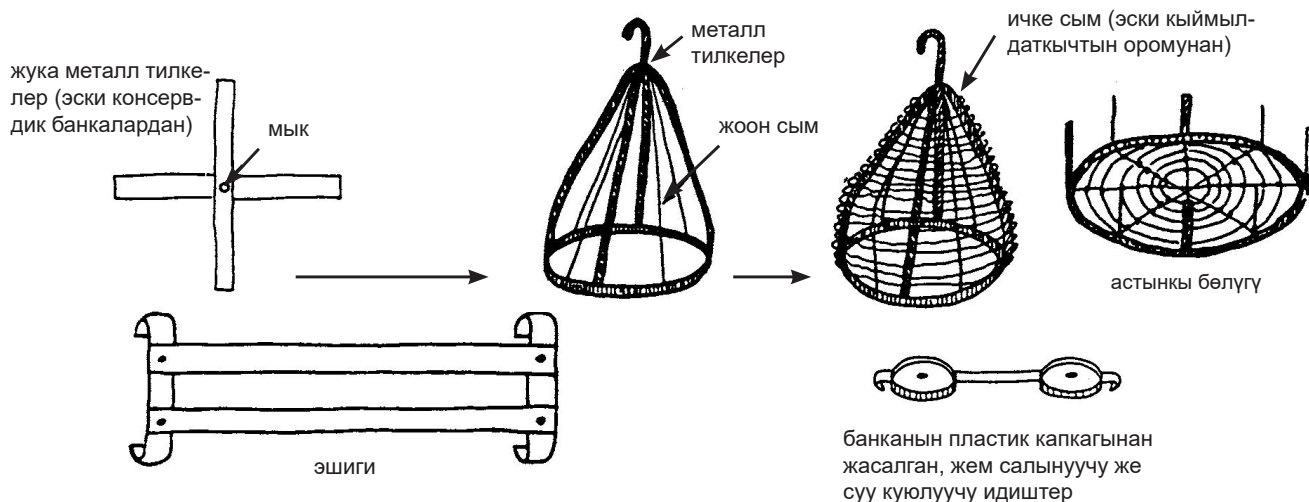
Пешавардагы (Пакистан) коомчолук реабилитациялык программаларды өнүктүрүү Долбоорунун (520-бет) жетекчилери ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адам үчүн тиричилигине акча табуу абдан оор болорун жакшы түшүнүшөт. Мындай адамдардын көпчүлүгү көчөдө кайыр сурап же үй-бүлөсүнүн карамагында болуп жан багышат, же эч ким тарабынан каралбай каза болуп калышат. Жумуш табуу мүмкүндүгү өтө эле чектелүү болгондуктан, мындай адамдар үйүндө (эгер үйү бар болсо) же базарда иштөөсү үчүн керектүү жөнөкөй өнөрдү өздөштүрүп алуусуна аларга жардам берген баарынан орундуу болот. Алар аз чыгымдуу чакан нерселерди жасап, аларды базарга алып чыгып сатышса болот. Эгер тапкан акчасы үй-бүлөсүнө кичине болсо да жардамын берсе же анын күндөлүк чыгымдарынын бир бөлүгүн жапса, мындай эч бир жак уттурбайт.

Пакистандагы базарлардан негизинен абдан арзан же пайдаланылган эски-куску материалдардан сонун жасалган жөнөкөй капастардын, аспаптардын, идиш-аяктардын, оюнчуктардын жана буга окшогон башка буюмдардын абдан көп түрлөрүн ар дайым табууга болот. Долбоор жергиликтүү устаны базарда сатылуучу жогоруда келтирилгендей буюмдардын айрымдарын чогултуп, аларды изилдеп, анан ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар аларды жасаганды үйрөнүүсүнө жардам берүүчү толук колдонмолорду иштеп чыгууга жалдаган. Төмөндө бир нече мисал келтирилген. Толугураак колдонмолорду Пешавардагы психикалык саламаттык борборунан (Mental Health Centre, Mission Hospital, Peshawar, N.W.F.P., Pakistan) алууга болот.

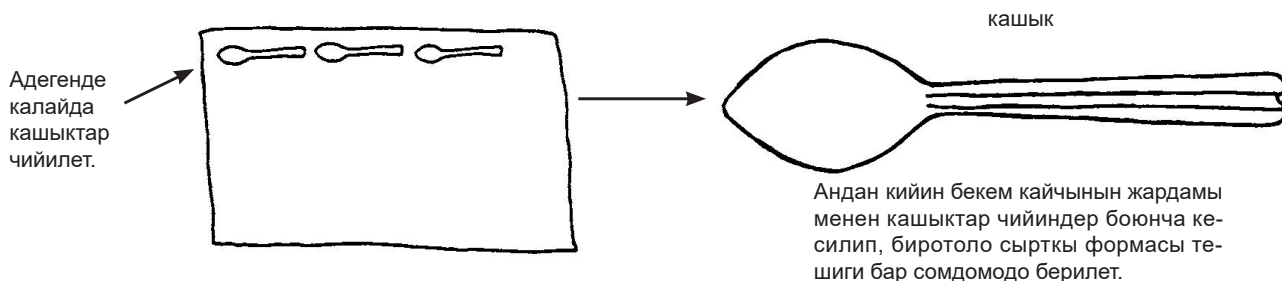
Сатыкка алып чыгаруу үчүн колго жасалуучу жөнөкөй буюмдар

Биз менен бул жана кийинки бетте берилген мисалдарды Коомчолук реабилитациялык программаларды өнүктүрүү долбоору (FAMN/UNICEF (Пакистан) бөлүшкөн.

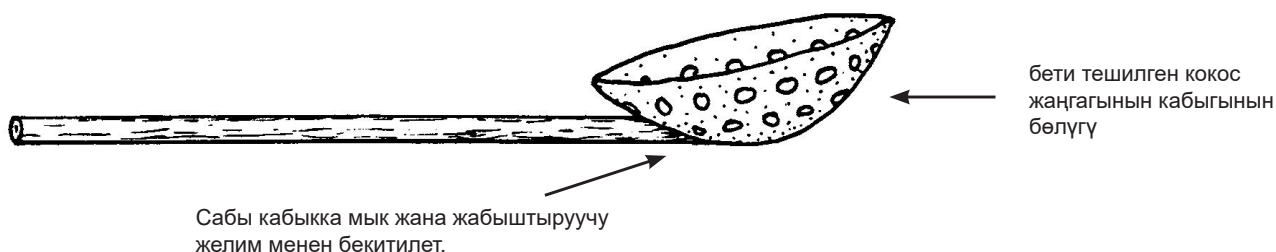
КУШТАР ЖАНА КИЧИНЕКЕЙ ЖАНЫБАРЛАР ҮЧҮН СЫМДАН ЖАСАЛГАН КАПАСТАР

КАЛАЙ КАШЫКТАР

КОКОС ЖАҢГАГЫНЫН КАБЫГЫНАН ЖАСАЛГАН ДЕПКИР

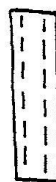

КАЛАЙ БАНКАДАН ЖАСАЛГАН КРУЖКА

сыра же газдалган ичимдиктен калган калай банка

сыра же кока-кола ичимдигинен калган калай банканын бөлүгү

Туткасын данакерлеп коюңуз.

ШЫПЫРГЫ

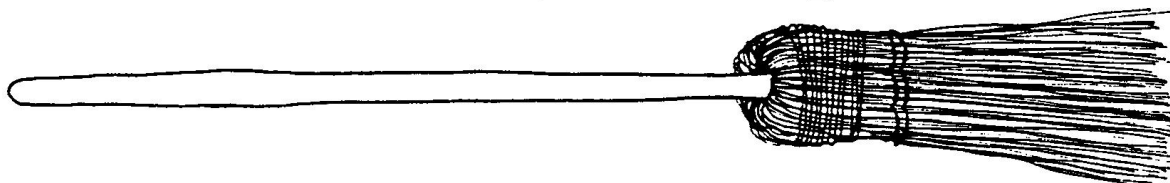

чыбыктар же пальма жалбырактарынан рафия

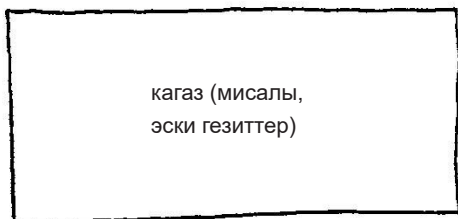
сабы

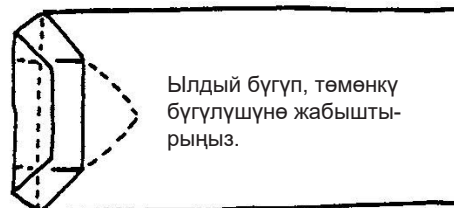
СЫМ

КАГАЗ БАШТЫК

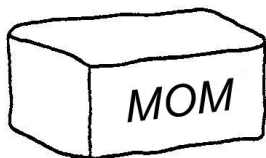

кагаз (мисалы, эски гезиттер)

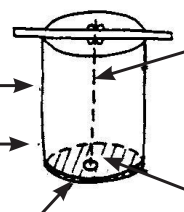

Ылдый бүгүп, төмөнкү бүгүлүшүнө жабыштырыңыз.

ШАМ

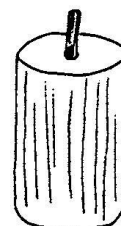

картондон жасалган түтүк

боо же бекем жоон жип

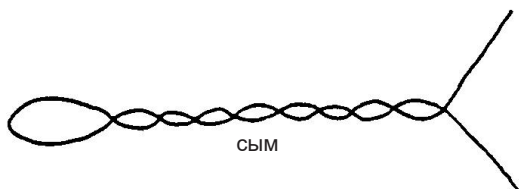
Сыртка агып калбашы үчүн, түбүнө кагаз салыңыз.

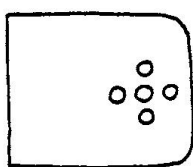
даяр шам

Түтүктүн астына картондон тегерек кесилип жабыштырылат.

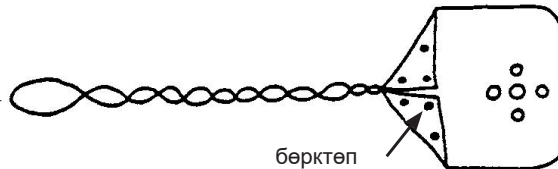
ЧЫМЫН ӨЛТҮРГҮЧ

СЫМ

ийкемдүү пластик

бөрктөп кадагычтар

ҮЙРӨТҮҮ ПРОЦЕССИ

Чогуу үйрөтүү

Кесиптик ык-жөндөмдөрдү ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар дени соо адамдар менен чогуу үйрөнүүсү баарынан туура. Мисалы:

- Ден соолук бузулуусу бар кыз башка кыздар жана алардын энелери менен чогуу сайдын жээгине кийим жуушканы барса болот.
- Ден соолук бузулуусу бар эркек бала ага-инилери, эже-сиңдилери жана атасы менен чогуу үй-бүлөсүнүн талаасына барып, аларга урук отургузушуп, чөп отошуп же түшүм жыйнашып жардам берсе болот.
- Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү бала кадимки мектепте дени соо балдар менен чогуу окуп, андан кийин кесиптик атайын курстарда окуса болот.
- Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү жаш адамдар дени соо улан-кыздардай эле устаканаларда же өндүрүштө устанын шакирти катары иштесе болот.

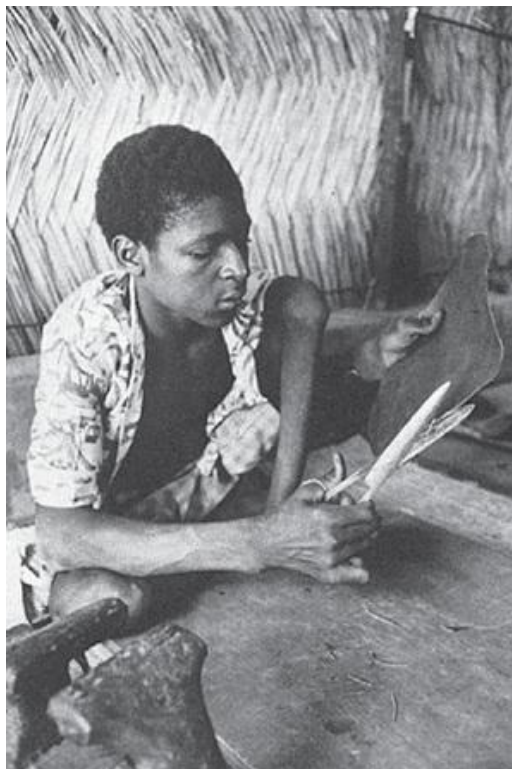
Жумушка жарактыгынын чектелүүсү жеңил же орто формадагы бала үчүн дени соо балдар менен чогуу келечекте алектене турган кесибин үйрөнүп алуу үчүн далай мүмкүнчүлүктөр болот, айрыкча эгер ата-энеси ага колдоо көрсөтүп, ылайыктуу варианттарды таап беришсе. Коомчолук реабилитациялык программа мугалимдер, окуучулар, окутуу программаларынын нускоочулары, кол өнөрчүлөр жана жумуш менен камсыз кылуучулар ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга карата жакшы мамиле кылуусун жана башкаларга берилген мүмкүнчүлүктөрдү буларга да камсыз кылуусун илгерилетүү жолу аркылуу жардам бере алат.

Оор формадагы ден соолук бузулуулары бар жаш адамдар башкалар менен чогуу ык-жөндөмдөрдү (кесиптерди дагы) үйрөнүүсү үчүн мүмкүнчүлүктөрү кыйла азыраак. Мындай учурларда альтернативдүү варианттарды издөө же уюштуруу зарыл болот, айрыкча айланадагылар ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга бирдей мүмкүнчүлүктөрдү берүүгө али даяр эмес болушса.

Атайын билим берүү үчүн мүмкүнчүлүктөр

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга иш жүргүзүү ык-жөндөмдөрүн үйрөтүүнүн ар түрдүү ыкмалары колдонулуп көрүлгөн. Кээде шаарларда окшош илдеттери бар балдарды үйрөтүү боюнча атайын борборлор ачылып турат. Дүлөй балдар үчүн программалар, акыл-эси өрчүүсү артта калган балдар үчүн борборлор жана сокур балдар үчүн программалар иштейт. Ар бир программа ар бир топтогу балдардын муктаждыктарына жана жөндөмдүүлүктөрүнө жараша ык-жөндөмдөрдү жана ишмердик түрлөрүн тандайт. Мисалы, сокур адамдарга арналган, иш жүргүзүү жана өндүрүш ык-жөндөмдөрүнө үйрөтүү программасы тийип сезүү жөндөмдүүлүгү чоң мааниге ээ болгон адистиктерге (мисалы, токуу иши же жазуу үчүн бор жасоо) басым жасашы мүмкүн.

Көп учурда чакан калкконуштарда бирдей ден соолук бузулуулары бар адамдардын саны алар үчүн бүтүндөй атайын окутуу тобун уюштургудай көп болбойт. Бирок коомчодогу реабилитациялык программа өзүнүн иш жүргүзүү планына ден соолук бузулуулары бар адамдардын муктаждыктарына ылайыктап өзгөртүүгө оңой болгон ык-жөндөмдөрдү да окутуу иш-чараларын кошуп койсо болот.

Нигерде (Африка) жашаган бул жаш жигит ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү башка жаш адамдар менен чогуу булгаарыдан ар түрдүү буюмдарды жасаганды үйрөнүп жатат. Ал бул өнөрдү үйрөнүп алып, үйүнөн ар кандай нерселерди жасап, базарга сатыкка алып чыгарууну пландап койгон. (Каролин Ватсон тарткан сүрөт)

“Интернат” түрүндөгү устаканалар – туура же туура эмес?

“Интернат” түрүндөгү устаканалар – ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн уюштурулган, үйрөтүүнү жана өндүрүштү айкалыштырган атайын борборлор. Мындай устакананын негизги максаты – “тышкы дүйнөдө” окуп, жумушка ээ болуусу оор болгон адамдарга иштеп, акча табуусу үчүн мүмкүнчүлүк түзүп берүү.

Эң сонун мисалында, мындай устаканалар жумушчуларына баалуу иш тажрыйбасын камсыз кылып, көбүрөөк көз карандысыздык багытында дагы бир жасалган кадам катары кызмат кылышы мүмкүн. Алар “тышкы дүйнөдө” жумуш аткаруу же өз ишин уюштуруу үчүн зарыл болгон ар түрдүү техникалык жана социалдык ык-жөндөмдөрдү өздөштүрүүгө, иш тартибине ыңгайлашууга, жоопкерчилик сезимин жана өзүнө болгон ишенимди бекемдөөгө жардам берет.

Эң начар мисалында, мындай устаканалар программанын катышуучуларынын өнүгүүсүн токтотуп, ындынын өчүрүп коюшу мүмкүн (тилекке каршы, дал ушул нерселер көп учурда орун алат). Өтө көп учурларда мындай борборлорду жумушчуларына жаш балдарга же кулдарга мамиле кылгандай мамиле кылган, бир түрдүү абдан жөнөкөй тапшырмаларды гана берип турган (ойлоп чыгаруу жөндөмдүүлүктөрү пайдаланылбай калат) адамдар жетектешет. Жумушчулар программаны пландоо, уюштуруу же иштетүү иштерине катыштырылбайт. Аларга эмне кылуулары керектиги гана айтылып турат. Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарда борбордон чоң көз карандылык, келечектен коркуу, “тышкы дүйнөгө” чыгып, өз ишин уюштургусу келгенде мунусунан эч майнап чыкпайт дегенге терең ишеним калыптанат.

Мындай устаканалардын бул эки түрү бир биринен **көзөмөлдөө** жана **тең укуктуулук** маселелери боюнча, башкача айтканда, мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелердин мүнөзү менен айырмаланат. Эгер программанын катышуучулары башкаруу жана чечим кабыл алуу иштерине катыштырылса, алар программа менен бир өнүгүшүп, жетилишет. Балким, “чоң начальниктер” башкарган программаларга салыштырмалуу булар көбүрөөк ката жасашат. Бирок каталары аларга сабак болуп, аны менен бирге, алар ар түрдүү өнөрлөрдү, чечим кабыл алуу, көйгөй чечүү жана кичи топтордо бир бири менен теңата мамилелерди түзүү ык-жөндөмдөрүн үйрөнө алышат. Мындай ык-жөндөмдөр “реалдуу дүйнөдө” жашоо үчүн маанилүү.

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар башкарган коомчулук реабилитациялык программа кайсы бир нерселери менен “интернат” тибиндеги устаканаларга окшош болушу мүмкүн. Алар атайын тренингдерди өткөрүп турушу, ар бир жумушчусунун ритмине, жөндөмдүүлүгүнө жана чектөөлөрүнө ылайыкталып өзгөртүлгөн жумуштар менен камсыз кылышы ыктымал. Мындай жумушчу топто “үйдөгүдөй”, “үй-бүлөлүк” мамилелер түзүлгөндүктөн, кээ бирлер окуусун бүткөндөн кийин “тышкы дүйнөгө” “андан ары кыймылдоонун” ордуна анда калып иштөөнү туура көрүшөт. Мындай программа ден соолук бузулуулары бар адамдардын өздөрү тарабынан башкарылгандыктан жана анын негизги чечимдеринин бардыгын алар өздөрү чогуу кабыл алгандыктан, так ушундай тажрыйба программанын катышуучуларына бир бирин жогору баалоого үйрөтүп, башкалардан көз карандысыз болуусуна жардам берет.

Өзгөчө муктаждыктары бар адамдар дени соо адамдар менен биргелешип чечим кабыл алышып, жоопкерчиликти тең бөлүшүп иштегенде, аларда башкалардан көз каранды болбоо сезими ого бетер арбыйт.

Пиакстла долдоорунда (Мексика) айылдык тиш доктор болуп иштеген, бир колдуу жаш адам тиш оюп, ага пломба салып жатат.

Көп учурда, буттары *шал* балдардын колдору күчтүү болот. Ушул себептен алар жумуштун көптөгөн түрлөрүн башкалардай эле аткара алышат.

Мында полиомиелиттен жабыркап калган бала PROJIMO долбоорундагы “үлгү үйү” үчүн камыштан терезе пардаларын жасап жатат.

Кургак учуктан улам параплегиясы пайда болгон бул бала дөңгөлөктүү отургучтун дөңгөлөктөрүнө чабактарын орнотуп жатат. Жамбаштарында эт оюлуулар бар болгондуктан, ал дөңгөлөктөрү бар тактада жаткан абалында ары-бери которулуп турат.

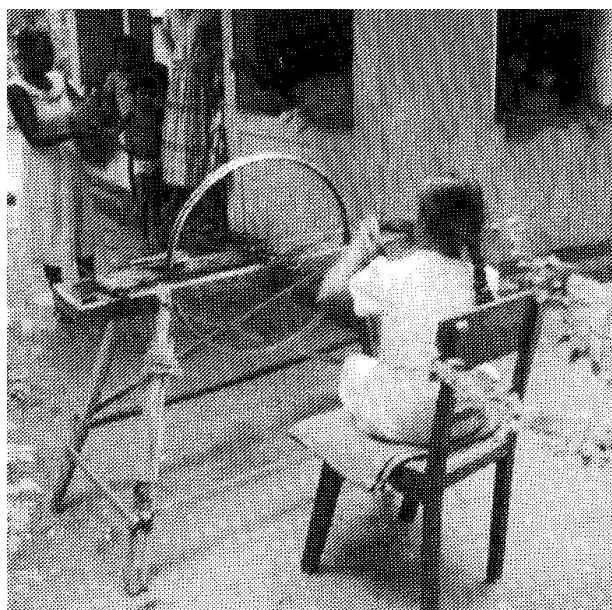
Жумушту дарылануу менен айкалыштыруу

Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамга коомчосунун турмушунда өз ордун табуусуна ага жардам берип, ошол эле убакта аны дарылык көнүгүүлөр же терапия менен камсыз кыла турган ишти мүмкүн болушунча издеңиз. Төмөндө Беруваладагы (Шри-Ланка) “Сарводайа” деп аталган коомчолук реабилитациялык программадан алынган мисал келтирилген.

Церебралдык шалдыгы бар бул кыз үй-бүлөсүнүн жана айылдагы реабилитациялык борбордо иштеген волонтердун жардамы менен салттуу кол өнөрчүлүктү – кокос буласынан аркан эшүүнү үйрөнүп алган. Эми ал айылдаштары менен чогуу иштей алат.

Кокос булаларын бир биринен бөлүү жана аларды андан аркы иштетүүгө даярдоо иштери – кыздын колдорундагы спастиканы азайтуу үчүн мыкты терапия.

Аркан жасоо үчүн, бул дөңгөлөктүн жардамы менен буланы эшүү жумушу сүрөттөгү кызга спастикадан сенейип калмайы бар колдорун бир калыпта кыймылдатуусуна жардам берип, аны жумуш менен да, кыймыл терапиясы менен да камсыз кылат.